

Zsengellér József

A gazdaságetika keresztény (bibliai) alapjai

Christian (Biblical) Basis for Ethics in Economy

Összefoglalás

A kereszténység etikai felfogásáról és gazdasággal kapcsolatos nézeteiről már a 20. század elején Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című művében olvashatunk. A keresztény gondolatmenet alapja a Biblia, amelynek történetei és törvényei számos etikai és gazdaságetikai vonatkozású megállapítást tartalmaznak. A gazdasági etika, azon belül is a versenyképesség tekintetében a legfontosabb princípium a felelősség kérdése. A keresztény etika gazdaságetikai elvei a bibliai felelősségvállalás, a teremtéstörténet, a szolidaritás elve és a személyes felelősségvállalás gondolatai mentén fogalmazhatók meg. A versenyképességet akadályozza, ha az ember a teremtett világot nem képes művelni és őrizni, ha nincs szolidaritás, ha a közösség és tagjainak érdekeit megsértő karrierizmus vagy korrupció előtérbe kerül.

Summary

The moral stand taken by and the views of Christianity related to the economy were discussed already at the beginning of the 20th century, in Max Weber's *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Christian ideas are based on the Bible, which tell stories and sets out rules that contain numerous moral assumptions and conclusions relevant to business (or economic) ethics. The principle that seems to be the most important one in business ethics, and more specifically, competitiveness, is responsibility. The business ethical principles of Christian morality rest on the pillars of assuming responsibility, the story of creation and personal liability. Competitiveness is impeded if man

PROF. DR. ZSENGELLÉR JÓZSEF, egyetemi tanár, a Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar dékánja, a Bibliai Teológiai és Vallástörténeti Tanszék tanszékvezetője, a Hittudományi Doktori Iskola vezetője (zsengeller.jozsef@kre.hu).

is unable to cultivate and safeguard the created world, if there is no solidarity, if careerism or corruption interferes with the interests of the community or its members.

Bár az Európai Unió hivatalosan száműzte a vallást a politikai és a gazdasági szférából azáltal, hogy alapokmányában nem jelennek meg a (zsidó-)keresztény alapértékek, mégis ezek azok az értékek, és ez az a szellemiség és lelkiség, melyek nélkül nem lehetett volna és nem is lesz egységes Európa.¹

A gazdaságetika összefüggésében még inkább szükséges hangsúlyozni ezt az anomáliát, hiszen a nyugati társadalom politikai és gazdasági berendezkedésének alapjai – tetszik, nem tetszik – a kereszténységen nyugszanak. Éppen ezért fontos, hogy a kereszténységet ne csupán mint vallást és teológiát lássuk, hanem a társadalom és kultúra kölcsönhatásában szemléljük. Max Weber *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című, a 20. század első évtizedében fogant művének² fő tézise az, hogy a tőkefelhalmozás leginkább a protestáns többségű országokban figyelhető meg, melyek a puritán erkölcsiséget tartották szem előtt.³ E kétségtelenül figyelemre méltó tapasztalati tény mellett a nyugat-európai „társadalmak életében a protestantizmusnak olyan alapelvei is felfedezhetők, mint a participáció és a megigazulásra épülő ember- és társadalomkép. Ezek egyúttal ellensúlyozzák is egy kizárólag szabad versenyes kapitalizmusra épülő társadalmi rendszer egyoldalúságát, beleépítve abba a szociális biztonság elemeit is”⁴

Weber téziséhez hasonlóan Francis Fukuyama *Bizalom – A társadalmi erények és a jólét megteremtése* című könyvében⁵ azt állítja, hogy azok a kultúrák jelentik a legtermékenyebb talajt a piaci kapitalizmus meggyökerezéséhez, amelyekben a vérrokonyságon kívüli kapcsolatokban is magas a személyközi bizalom szintje. Fukuyama szerint a protestáns Európában, különösen Angliában, valamint az Egyesült Államokban megfigyelhető személyközi bizalom kialakulása a keresztény gyülekezetek és más önkéntes szervezetek növekedésének az eredménye. Fukuyama véleménye szerint ennek döntő jelentősége volt a piaci kapitalizmus és a jólét megteremtésében ezekben az országokban.

A világgazdaság azonban már Weber könyvének megírásakor távolra jutott a protestáns felfogás gyakorlatától, és még távolabb annak elvi, teológiai alapjaitól. A legnagyobb nyereséget kereső, és így a humán erőforrást, ásványkincseket és termőföldet világszerte a végletekig kizsigerelő „nyugati” társadalom a mai migránsáradattal éppen azzal szembesül, hogy gazdasági és gazdaságetikai irányvonala tarthatatlan. A felborult és felbolydult világ öntudatlanul is visszaköveteli a tőle elvett javakat. Bár a konkrét lépések megfogalmazása nem tiszta, de az etikai háttér megfogalmazásával a keresztény teológia segíthet egy olyan gazdasági szemlélet kialakításában, mely megkísérelheti hosszú távon is orvosolni a ma krízishelyzetét.⁶

A keresztény gondolatmenet alapja a Biblia, melynek történetei és törvényei számos etikai és gazdaságetikai vonatkozású megállapítást tartalmaznak.⁷ Az ókori Közel-Kelet viszonyosságán alapuló etikai normái között az Ószövetség a pénz, a vagyon, a

kölcsön, a kamat, az adó, a munka, a munkáltató, a munkavállaló, a kereskedelem, a földművelés és ipar(osság) kérdésköreivel foglalkozva, a korban ideális gazdasági berendezkedés formáit vázolja fel.⁸ A korabeli, „őskori gazdaságot leginkább »zéró összegű játzsmaként« jellemezhetjük – ahogyan Scott B. Rae írja –, vagyis a gazdasági erőforrások készlete viszonylag állandó volt, így ha valaki meggazdagodott, az szükségszerűen valaki másnak a kárára történt”, ezzel szemben „a modern piacgazdaságban, ami folyamatosan vagyont termel, valaki anélkül is meggazdagodhat, hogy szükségszerűen áldozatául esne azoknak a kísértéseknek, amelyekre a Biblia figyelmeztet”.⁹ A végletekre figyelmeztető bibliai szövegek általános konklúziója a gazdagsággal kapcsolatban azonban mégis az, hogy ne bízzon senki a gazdagságában, mert egyrészt bármikor elveszítheti, másrészt a vagyon kísértést jelent az arrogáns magatartásra. (Préd 5,9. „Aki szereti a pénzt, nem elégszik meg a pénzzel; sem a jövedelemmel az, aki szereti a vagyont.”)¹⁰

A gazdasági etika, azon belül is a versenyképesség tekintetében a legfontosabb princípiumként a *felelősség* jelenik meg a bibliai jogi és történeti szövegekben. A felelősség, különösen a gazdasági etikában, nem pusztán annyit jelent, hogy mit tettünk, hanem hogy tetteink hogyan hatnak a jövőben ránk, illetve a következő nemzedékre. A Biblia a döntések helyessége mellett hangsúlyozza a megfelelő időt is, a jó *kairosz* fogalmát, amikor is a döntések a jövő irányát hosszú távra meghatározzák (2Kor 6,2).¹¹ E felelősség tekintetében emelek ki most három fontos iránymutatást.

Az első felelősség a teremtéstörténethez kapcsolódik. Az embernek adott isteni felszólítás a *teremtett világról* így hangzik: „művelje és őrizze” azt (Gen 2,15). Nem csupán a munka, illetve a hivatás alapfogalmai definiálódnak a keresztény teológiában ehhez a történethez kapcsolódóan, hanem az ökológia is. Elsődlegesen azt a teret kell megőriznie az embernek, melyben él, vagyis a világot.¹² Amennyiben a gazdaság fejlődése, a versenyképesség fenntartása együtt jár a természet elpusztításával, a föld adta ásványkincsek teljes felélésével, a levegő belélegezhetetlenné tételével, akkor a versenyképesség etikai mutatója egyértelműen negatív. És bár a probléma globális, hazai szinten támogatni kell minden olyan fejlesztést és kutatást, ami a természet megővését, revitalizálását segíti elő. Mert hiába leszünk versenyképesek, ha nem tudunk már élni.¹³

A felelősség második területeként a *szolidaritás elve* jelenik meg a bibliai szövegekben. A mózesi törvényekben szerepel az úgynevezett jóbél/jubileum év (50. év), melynek során az elzálogosított földeket visszaadták eredeti tulajdonosaiknak, az eladósodottak adósságát eltörölték, és az adósrabszolgaságra jutottakat felszabadították (3Móz 25,8–22).¹⁴ Ezt egészítette ki, hogy a saját népen belüli számára nem szabadott kamatot felszámolni a kölcsönre (2Móz 22,24; 3Móz 25,35–37).¹⁵ Az etnikai közösség belső szolidaritása igen erős volt. Mindezek a rendelkezések azt is szolgálták, hogy a munkaképes egyén visszatérhessen a gazdaságba, de ne mint passzív, sőt kontraérdekelte termelőszköz, hanem mint aktív vállalkozó, versenyképes termelőerő.¹⁶ Ebben a normatív sémában a társadalmi, gazdasági és teológiai szempont találkozott. A szolidaritásvállalás legjelentősebb tere a társadalmon belül annak alapegységében, a családban mutatkozott meg, melyet számos törvény támogatott és erősített meg. A családon

kívülre rekedtek, özvegyek, árvák és jövevények ellátásáról teológiai etikai alapon rendelkeznek a törvények.¹⁷

Az Újszövetségben a gyülekezeti közösségben is megjelent a szolidaritás és az egymás segítésének az elve, melynek alapja a jézusi szeretet törvénye, a Nagyparancsolat második része: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.” A személyes önállóság, a szabadság és egyenlőség hangsúlyozása mellett kifejezetten megjelenik a másik emberrel való rivalizálás, hatalmaskodás és presztízsharc negatív megítélése.¹⁸ Mindennek összefoglalásaként értékelhető az úgynevezett jézusi „arany szabály”: „Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.” (Mt 7,12)¹⁹

Mindez mai aprópénzre váltva vonatkozhat a gazdasági társaságok *korlátozott felelősségének* problémájára: vajon itt tartana-e a gazdaság, ha a hibás, rossz, tékozló, a szándékosan sikkasztó társaságok felelősségre vonhatók lennének? A *szolidaritás elve* szükséges a hazai termékek, munkavállalók, cégek irányában, szemben az idegenekkel (pozitív diszkrimináció).

Szükségesnek látszik a kiterjedt mecénási, támogató rendszer megvalósítása,²⁰ a hazai gazdasági szereplők egymást kölcsönösen támogató rendszerének kialakítása, a kisközösségek revitalizálása és a családi vagy falusi önellátó gazdálkodások támogatása.

A harmadik felelősség a *személyes felelősségvállalás*. Különböző bibliai történetek szólnak arról, hogy akár a közösség vállalásai, akár az egyéni vállalások és megbízások betartása elemi kötelessége a közösség egyes tagjainak. Ha családról van szó, akkor a családtagoknak, ha nagyobb közösségi formákról, akkor azok tagjainak egyenként is kell felelni a mulasztásokért, vagy az egyénileg a közösség kárára elkövetett cselekedetekért. Radikális esetekben ez akár halálbüntetést is vonhatott maga után. A történetek jól mutatják, hogy az egyén etikátlan boldogulása miként rontja meg magát a közösséget. (Ilyen pl. Ákán története a Józs 7-ben, aki a közösen szerzett hadizsákmányból sikkaszt, és ezért az egész sereg többször vereséget szenved.) Vagyis a közösség és tagjainak érdekeit megsértő karrierizmus vagy korrupció akadályozza a versenyképességet.

Az egyéni felelősség része az is, hogy a *munkaképes emberek felelősek önmagukról és családjukról gondoskodni*. A Biblia egyértelműen megfogalmazza, hogy ha valaki képes rá, ám mégsem dolgozik, nem részesülhet a közösség javaiban („Ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék!” 2Thessz 3,9–12). A közösségi – a modern korra nézve az állami – elosztás nem terjedhet ki azokra, akik bár megtehetnék, nem veszik ki a részüket az elvégzendő munkából.²¹

A keresztény etika gazdaságetikai elvei a fentebb vázolt bibliai felelősségvállalás gondolatai mentén fogalmazhatók meg, alapjait azonban mindenképpen az ember világban meghatározott helye jelöli ki. Sem vertikálisan, sem horizontálisan nem önmagában áll az ember, amint arra a zsidó-keresztény etika princípiumát jelentő Tízparancsolat is rámutat. Az első négy parancsolat Isten és ember viszonyát szabályozza, az ötödiktől kezdődőek pedig az emberek egymás közötti viszonyát. Az első négy betartása, vagyis az Istenhez való viszony határozza meg a többi, azaz a másik emberhez fűződő viszonyt. Gazdaságetikai szempontból nézve megjelenik ezekben a törvényekben a pihenőnap előírása, a család és a magántulajdon védelme, illetve a

tisztességesség elvárása.²² A Jézus által felidézett Nagyparancsolat ezt a két fő részt, úgy tűnik, emocionális oldalról közelíti meg, amikor úgy fogalmaz: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. ... Szeresd felebarátodat, mint magadat.” (Mt 22,37–39) Az emóció azonban csak következmény, mivel mindkét szövegrész az ember teljes meghatározottságát hangsúlyozza, egzisztenciális viszonyulását a Teremtőhöz és a teremtményekhez, vagyis az Isten elfogadott szeretetéből fakadó szeretetteljes cselekedet és viszonyulás a másik emberhez. Etikusság magatartás a keresztény teológia szerint csupán ebben a kettős meghatározottságban képzelhető el. Lehet ugyan más normák alapján állva is etikus elvárásokat megfogalmazni,²³ mégis a nyugati társadalmak kulturális közegében ez a keresztény etika adja meg az alapot.²⁴

„Azoknak pedig, akik e világban gazdagok, parancsold meg, hogy ne legyenek gögösek, és ne a bizonytalan gazdagságban reménykedjenek, hanem Istenben, aki megélhetésünkre mindent bőségesen megad nekünk. A gazdagok tegyenek jót, legyenek gazdagok a jó cselekedetekben, adakozzanak szívesen, javaikat osszák meg másokkal, gyűjtsenek maguknak jó alapot a jövőre, hogy elnyerjék az igazi életet.” (1Tim 6,17–19)

JEGYZETEK

- ¹ Vö. Érszegi Márk Aurél: *Keresztény értékek az Európai Unió alkotmánytervezésében*. <http://barankovics.hu/keresztenydemokracia-adatbazis/keresztenydemokracia-tortenete/europai-tortenete/kereszteny-ertekek-az-europai-unio-alkotmanyszerzodeseben>
- ² Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- ³ A Luther által megfogalmazott munkafelfogás, miszerint ez az ember hivatása és kötelessége, vagy a kálvini predestinációban megjelenő egyéni hivatástudat hozzájárult a szorgalmas és lelkiismeretes munkához. A munkával keresett jövedelem takarékos felhasználása és az életszükségleteken túli rész befektetése természetes mentalitássá vált protestáns körökben. Mind Luther, mind Kálvin elutasította az uzsorakamatot, és maximálisan 4%-os kamat kivetését támogatták. A kálvini társadalmi felfogást megvalósító Svájcban kialakult tisztességes és biztos bankhálózat a bankvilág szimbóluma lett. Vö. Németh Tamás: *Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme gondolatainak mai olvasata*. In: Szakmaiság és keresztény etika. Szerk.: Zsengellér József, Református Közéleti és Kulturális Központ, Budapest, 2003, 53–59., kül. 55–57. o. Egy másik elemző megközelítésben: Nagy Endre: *Kereszténység és európai kultúra Max Weber vallásszociológiájában*. In: A kereszténység és az európai tradíció. Szerk.: Tallár Ferenc, Osiris Kiadó, Budapest, 2001, 251–279. o.
- ⁴ Szűcs Ferenc: *Teológiai etika*. Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1993, 109. o.
- ⁵ Francis Fukuyama: *Bizalom – A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007.
- ⁶ Ilyen irányultságú volt a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1998-ban megfogalmazott *Igazságosabb és testvériesebb világot* című körlevele (<http://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=184>). Illetve ennek és hatásának egy évtizeddel későbbi részletes kielemezése, melyben több gazdaságetikai vonatkozású írás is található: Horányi Özséb et al.: *Igazságosabb és testvériesebb világot! Tíz év távlatából*. Sapientia Füzetek 11., Vigilia Kiadó, Budapest, 2008. Részletes keresztény gazdaságetikai elemzést ad Scott B. Rae: *Erkölcsei döntések. Bevezetés az etikába*. Harmat Kiadó, Budapest, 2015, 241–265. o.
- ⁷ Az egyes témakörökhöz kapcsolódóan érdemes fellapozni a Magyarországon rendezett *Biblia és gazdaság* nemzetközi konferencia kiadott előadásait tartalmazó kötetet: *Bible and Economics – International Bible Conference XV*. Szerk.: Benyik György, Jatepress, Szeged, 2014.
- ⁸ A gazdasági működés egyik alapvető folyamatának leírása olvasható pl. a Prédikátor könyvében: „Ha szaporodnak a javak, szaporodnak a fogyasztói is.” (Préd 5,10).

- ⁹ Rae, i. m. 243. o.
- ¹⁰ A Biblia különbséget tesz a vagyon birtoklása és a vagyon szeretete között. Csupán ez utóbbi elítélendő (2Tim 6,10). A pénz szeretete és a meggazdagodás vágya számos különböző kísértéshez vezet, és képes zátonyra futtatni lelki életünket (2Tim 6,9), ugyanakkor Isten áldása is: „a mely embernek adott Isten gazdagságot és kincseket, és a kinek megengedte, hogy egyik abból és az ő részét elvegye, és örvendezzen az ő munkájának: ez az Istennek ajándéka!” (Préd 5,19).
- ¹¹ Szűcs, i. m. 61–62. o.
- ¹² Erről részletesen lásd Bolyki János: *Teremtésvédelem – Ökológiai krízisünk teológiai megközelítése*. Kálvin Kiadó, Budapest, 1999.
- ¹³ Egy konkrét példát is érdemes kiemelni, ez pedig a hetedik, a nyugalom éve szabálya, amikor is nem szabadott bevetni a földet (2Móz 23,10–15; 3Móz 25,2–7). A mai mezőgazdasági termelés egyik fő problémája, hogy a folyamatos és általában egyoldalú termesztéstől kimerülnek a földek, ami a minőség, gyakran az élvezhetőség rovására megy. Ez rontja az egyes ágazatok versenyképességét.
- ¹⁴ Ennek a törvénynek kiegészítő része az az előírás, hogy a saját népből valót, ha adósrabszolga lesz is, nem szabad valódi rabszolgaként kezelni, és a hetedik évben fel kell szabadítani. (2Móz 21,2–3; 3Móz 25,39–41).
- ¹⁵ A kölcsönadás a Bibliában az Isten iránti hála és a felebarát iránti szeretet és felelősség megmutatása, amely örül annak, ha a másik ember is boldogul.
- ¹⁶ Vö. Clive Beed – Clara Beed: *Applying Judeo-Christian Principles to Contemporary Economic Issues*. Journal of Markets and Morality, Vol. 8, No. 1., 2005, 53–79. o.
- ¹⁷ Két nagyobb törvénykorpusz, a Szövetség könyve (2Móz 20,22–23,19) és a Szentség törvénye (3Móz 17–26) foglalkozik részletekbe menően ezekkel a kérdésekkel.
- ¹⁸ Mt 18,1–4; 20,25–28; 23,10–12; Mk 9,35; 10,42–45; Lk 9,46–48; 14,11; 18,14; 22,24–27.
- ¹⁹ A konferencia megnyitóbeszédében dr. Balla Péter rektor is idézte ezt a bibliai gondolatot.
- ²⁰ Ebben az MNB már részben lépett.
- ²¹ Ennek az elvnek jól alkalmazott gyakorlata a közmunkaprogram.
- ²² A Tízparancsolat legújabb tudományos elemzése olvasható Hodossy-Takács Előd: *A Tíz Ige. Tanulmányok Marjovszky Tibor tiszteletére*. Acta Theologica Debreceniensis 5., DRHE, Debrecen, 2013.
- ²³ Szűcs, i. m.
- ²⁴ Ebben a tekintetben érdekes a kötelezően bevezetett etikaoktatás: Milyen alapokra épít a gyermekek körében, illetve milyen oktatókkal végzi mindezt?